

Per RAFAEL MORAGAS

Article cedit per Isabel Artigas Coll publicat a *Mirador*, a la secció "Del carnet d'un reporter", el 23 de juliol de 1932

L'any 1906. A l'exvila de Gràcia hi ha un carrer: el de l'Esmeralda. En aquest carrer, un teatre: el del Círcol de Propietaris de Gràcia. (Un any més tard, l'Adrià Gual hi va instal·lar el Teatre Íntim, i el nom del teatre es va canviar pel d'Auditorium. Avui, aquest local és seu d'una institució coral mereixedora de lloança, l'Orfeó Gracienc, davant dels cantaires de la qual hi ha un home de talent i de veritable temperament musical: el mestre Balcells. A l'entitat gracienc, hi figura una jove i admirable artista. Ja l'heu escoltada en els concerts de l'Orquestra Pau Casals o en els de la Banda Municipal, que dirigeix el mestre Lamote de Grignon: és la jove arpista Rosa Balcells, una de les poques artistes interpretadores catalanes que influeix en el públic musical europeu.)

Però tornem a l'any 1906 i no ens muguem del teatre del Círcol de Propietaris de Gràcia. A l'escenari, la nit del 4 d'octubre, hi féu la seva aparició Margarida Xirgu, que encara no era actriu professional. Com va anar aquest debut?

En els primers anys del segle xx, un dels autors que a mi m'engrescaven era Émile Zola. I engrescava també molts companys d'aquella època. Perquè havia escrit *J'accuse* el qualificàvem d'apòstol, i aquest entusiasme es va traduir en un greu dolor per la mort inesperada, el 1902, del que consideràvem el nom més alt de la literatura francesa. Per mi era el darrer èpic. Admirava l'autor de *L'assommoir*, *La débâcle*, *Nana*, *Germinal*, etc., per la seva obra literària i per la seva actitud contra el podriment d'un Estat major que condemnava un innocent com ara Dreyfus. Encara conservo com una relíquia el número de *L'Aurore* en què en dues pàgines es va publicar la famosa defensa de Dreyfus, que ens arribava al fons de l'ànima. Anys després, en ésser traslladat el cadàver de Zola al panteó, un nacionalista ximple, va engegar un tret contra Dreyfus i el va ferir.

Amb En Juli Vallmitjana vàrem organitzar un homenatge a Zola. Era inútil pensar de fer-lo en cap dels teatres barcelonins. No anava enlloc parlar de Zola en aquells temps en què al Romea predominava, quant a les traduccions, el criteri de Don Teodoro Baró, autor d'una obra imbècil titulada *Lo joc dels disbarats*! Perquè us feu càrrec de com estava el Romea llavors, intercalo una petita digressió. Perdoneu-me-la. Un dels empresaris del teatre del carrer de l'Hospital va comprar, a bon mercat, una comèdia de François de Croisset, *Le Paon*. Sabeu com va traduir aquest títol aquell empresari que es dedicava

a adaptar obres franceses al català? *Le Paon*, m'has dit? Sí, sí, ja veuràs: *Lo més tonto és bo per bisbe*.

Us deia que En Vallmitjana i jo volíem organitzar un homenatge a Zola. Cercàrem un empresari. El vàrem trobar, i gracienc, per més senyes: Antoni Niubó, aleshores amo d'una matalasseria. Era un home que alternavia la lectura d'obres d'Ibsen, Björnson i Strindberg amb la venda de ploma, llana i miraguano. Li dèiem "el matalasser intel·lectual" i fou ell qui m'oferí cent cinquanta pessetes per traduir, en una setmana, els quatre actes del drama de Zola: *Thérèse Raquin*. En aquell temps, una quantitat així era fabulosa.

(Recordeu que Ramon Franqueza, empresari del Romea, va donar a l'Ignasi Iglésies, per cent cinquanta representacions d'*Els vells* —que s'arribaren a representar els diumenges, al matí, la tarda i la nit—, la quantitat de... mil pessetes!)

Cent cinquanta pessetes per traduir una obra en quatre actes! La mateixa quantitat que l'editor Maucci va donar a l'Eduard Marquina per traduir del portuguès *La ciudad y las sierras*, d'Eça de Queiroz!

Que Émile Zola em perdoni la meva traducció de *Thérèse Raquin*, feta a gran velocitat, cobrant-la en dues vegades i gastant-la íntegrament a obsequiar la filla d'un herbolari del Torrent de l'Olla, tan meravellosa de cos com de ruqueries.

Quan amb En Juli Vallmitjana vàrem formar la companyia que havia d'estrenar en català *Thérèse Raquin*, a la llista només hi havia actrius professionals: la Maria Morera, que tots vostès coneixen, i les germanes Eulàlia i Trini Guitart. L'Eulàlia havia d'interpretar el paper de la protagonista. Al segon assaig que férem de l'obra, l'Eulàlia Guitart va tenir un vòmit de sang i es va veure obligada a deixar el paper.

Ja hi som! Ens trobàvem sense la primera figura. En Vallmitjana i jo estàvem desesperats. Un actor conegut meu que aleshores representava a l'Apolo del Paral·lel melodrames en la companyia d'Enric Giménez i de Concepció Llorente, ens tragué, junt amb el conserge del Círcol de Propietaris, del conflicte per nosaltres insoluble. Ens varen dir:

—Escoltin, senyor Vallmitjana i vostè, jove —el jove era jo—, per què no van, demà que és diumenge, a la tarda, aquí a prop, al carrer de Santa Rosa? Hi ha un teatret d'aficionats i una xicota jove, aficionada també, que diuen que ho fa molt bé. Potser els dirà que sí. És molt senzilla i no té pretensions.

Al camerino d'un teatret d'aficionats. Estan representant *Maria del Carmen*, de Feliu i Codina. Ens presenten l'actriu. Amb En Vallmitjana expossem l'objecte de la nostra visita. L'actriu es resisteix:

—Ja veuran —diu—. Jo no sóc res més que una aficionada. Faig de galonera... Naturalment que m'agradaria molt treballar en un escenari com el

Margarida Xirgu i Miguel Ortín a la seva casa de Punta del Este. Uruguai. Amb amics catalans exiliats: Anita, vídua del Dr. Cuatrecasas, el Sr. Farreras i la seva esposa Isabel, el Sr. Jones Odriozola i la seva esposa. (Fotografia: Joan Cid).

Círcol de Propietaris de Gràcia... Vostès no s'ho creuran... Els estic molt agraïda, però no m'atreveixo. Una cosa és treballar amb aficionats... I si quedo malament davant dels senyors de Barcelona que pujaran a Gràcia i vindran als Propietaris? No, no... Els ho agraeixo de tot cor, però no puc... tinc massa por.

Haguérem d'insistir. Prou sabia que el paper era llarg i l'obra, de compromís. Però, si aquella noia accedia, salvàvem la situació.

—Pensi —li dèiem— que ha promès l'assistència a aquesta estrena el cònsol de França...

—I que l'Emili Tintorer —reforçàvem—, el crític de *Joventut*, ha escrit una conferència, que la llegirà En Nogeres Oller...

—Pobra de mi!

—Però si jo, senyors, no sóc més que una aficionada...

—Sense vostè, no hi ha obra.

—Però si jo no en sé, de fer comèdies.

Aquí es va produir una pausa. Nosaltres miràvem aquella cara expressiva i aquells ulls que brillaven.

—Digui, jove, vostè que és l'autor...

—Traductor, amb prou feines...

—Es necessitaria gaire roba per a aquest drama?

—Escolti: té un vestit negre?

—El que porto: duc dol.

—No tindria una brusa de color, per al primer acte.

—No, però me la deixarà una amiga.

—Doncs..., li estan bé quatre duros de sou?

—Però, Déu meu, si jo no m'atreveixo...

—Cinc duros, i no en parlem més... Fet? Sí? Així m'agrada. No res, demà dilluns, a les nou, assaig a l'escenari dels Propietaris... Aquí té el paper, i si pot i té temps, demà, quan surti de la feina, li fa una llegida... Li asseguro que és de lluïment.

—Cregui'm —anava dient l'aficionada— que ho faig per treure'ls del compromís. El meu xicot, que és aquí, prou sap que no dic mentides. Oi, Pepito? Ah!, una cosa... La seva gràcia?

—Rafael Moragas, per servir-la.

—Doncs bé, senyor, o jove, com vulgui.

—Moragas a seques.

—Doncs, li demano que em guïï, que m'aconselli... Veritat que ho farà?

—I ara, si serà vostè que ens ensenyarà a tots de veure comèdies... Li ho juro. Ara, senyoreta, només una pregunta indispensable: ens faria el favor de dir-nos el seu nom? És per posar-lo als cartells, als diaris, als programes...

—Margarida Xirgu.

Amb la Xirgu, en aquella *Teresa Raquin*, prengueren part la Maria Morera i la Trini Guitart. I tots els que aleshores no eren sinó aficionats (que treballaven els dies de festa al teatre Círcol de Propietaris de Gràcia): el galant Fourquet, En Mir, que més tard va treballar al Romea i amb En Santpere, i que era un actor còmic molt graciós, el malaguanyat Fent, que ens va deixar per sempre, i un xicot que es deia Rocamora.

La Margarida Xirgu va triomfar tant que el públic es va posar dret. "Ja tenim l'actriu!", se sentia arreu. Recordo que després de la representació la Margarida plorava. L'endemà i els dies següents, els diaris hi anaven plens d'elogis. En Franqueza, l'empresari del Romea, no va trigar ni un mes a contractar-la. I els èxits vingueren un darrere l'altre.

Ara, quan recordo que he fet observacions als assaigs de *Teresa Raquin* —fa vint-i-sis anys!— a la Margarida Xirgu, i que vaig gosar indicar-li com havia de fer el paper, m'entra esverament i se m'enrogeix la cara.

Matrimoni Margarida Xirgu i Miguel Ortin a la seva casa de Punta del Este. Uruguai. (Fotografia: Joan Cid).